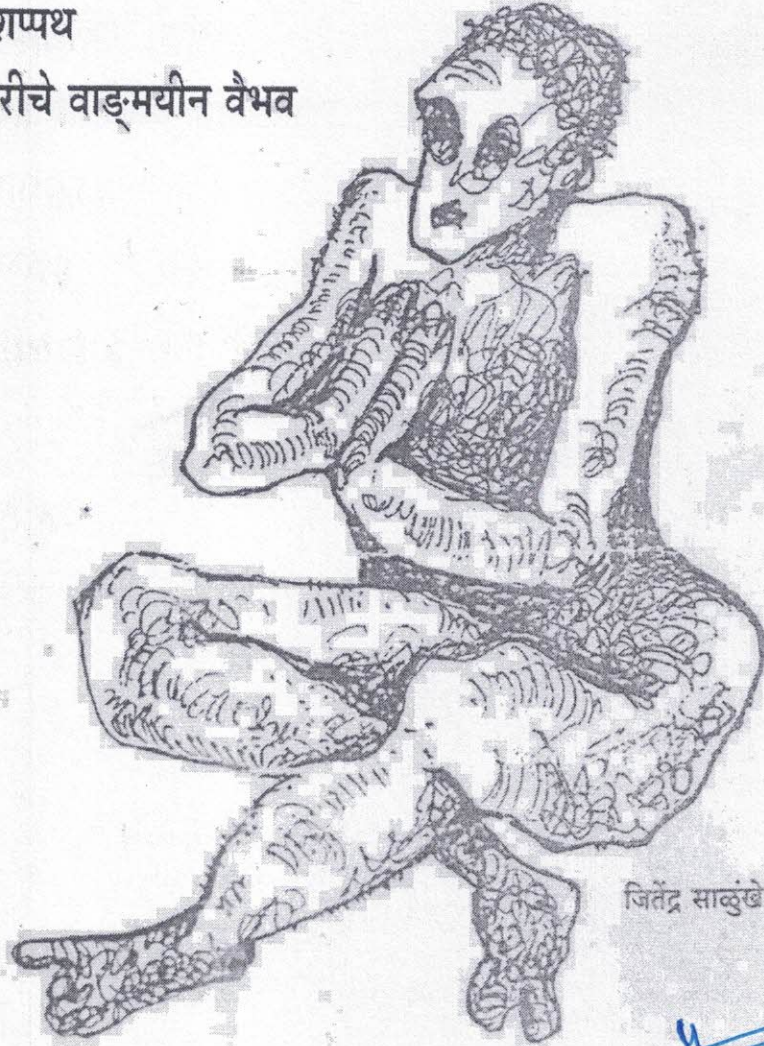

नवभारत

जुलै - २०१७

- ✓ डॉ. श्रीधर व्यंकटेश केतकर
- ✓ गांधी विचारांची सद्यःकालीन प्रस्तुतता
- ✓ शेती, शेतकरी आणि शासन - लेखांक - १६
- ✓ अॅट्रॉसिटी अॅक्ट : अस्त्र की संरक्षण कवच ?
- ✓ संत साहित्यातील वैचारिकता
- ✓ पुस्तक परीक्षण : पाण्याशप्पथ
- ✓ पुस्तक परीक्षण : ज्ञानेश्वरीचे वाङ्मयीन वैभव
- ✓ जुने लेखन

जितेंद्र साळुंखे

Dr. Anil Chidrawar
J.C. Principal

A.V. Education Society's
Degloor College, Degloor Dist. Nanded

प्राज्ञपाठशाळा मंडळ, वाई संचालित मासिक

नवभारत

वर्ष ७०। अंक १०। जुलै २०१७
आषाढ/श्रावण शके १९३९
वार्षिक वर्गणी ४०० रुपये
या अंकाची किंमत रु. ४०/-

या अंकातील लेखांत व्यक्त झालेल्या मतांशी संपादक व प्राज्ञपाठशाळा मंडळ सहमत असतीलच, असे नाही.

नवभारतची भूमिका*

मानवाच्या व मानवसंस्कृतीच्या विकासास व उन्नतीस पोषक होईल अशा प्रकारे महाराष्ट्रीय जीवनाचा व संस्कृतीचा विकास करणे, हे या मासिकाचे ध्येय व उद्दिष्ट आहे.

ध्येयप्रवण व्यक्तींनी स्वोन्नतीच्या हेतुपूर्तीसाठी जे आपले सांस्कृतिक मूल्यमापन ठरविलेले असेल, उच्च वातावरणातील जो अभिजात अनुभव स्वतःच्या साधनेने संगृहीत केलेला असेल, त्याचे दिग्दर्शन हेच संस्कृतिपोषक वाङ्मय होऊ शकते, असा संचालक व संपादक-मंडळ यांचा विश्वास आहे.

या मासिकात येणाऱ्या लेखांत कोणत्याही विशिष्ट मताचा, वादाचा, पक्षाचा किंवा पंथाचा प्रचार करण्याचा हेतू नाही.

संचालक व संपादक-मंडळातील सर्व व्यक्ती यांचेही सर्व विषयांत मतैक्य आहे, असे नाही. मानवी जीवनविषयक व सांस्कृतिक मूल्यांसंबंधी सदृश अशा दृष्टिकोणानेच त्यांना एकत्र आणले आहे. तथापि प्रत्येकाचे व्यक्तिवैशिष्ट्य व विचारस्वातंत्र्य यांचा विनाश न होता विकास व्हावा, या दृष्टीनेच त्यांचे सहकार्य राहिल. प्रत्येक व्यक्ती आपल्या नावाने प्रसिद्ध होणाऱ्या लेखाबद्दलच जबाबदार राहिल.

मासिकात प्रसिद्ध होणाऱ्या प्रत्येक लिखाणात सत्यनिष्ठा, संयम आणि सहिष्णुता असतील, अशी काळजी घेतली जाईल.

*नवभारत, ऑक्टोबर १९४७, वर्ष १ ले, अंक १ मधील कै. शंकरराव देव यांच्या 'संचालकांचे मनोगत' मधून.

प्राज्ञपाठशाळामंडळ

अध्यक्ष व विश्वस्त :

सरोजा भाटे

संपादक :

श्री. मा. भावे

संपादक मंडळ :

यशवंत कळमकर,
अशोक कृष्णाजी जोशी

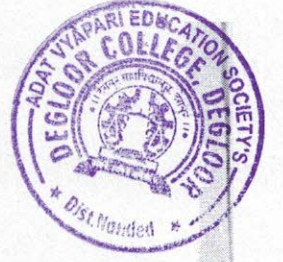
संपादकीय पत्रव्यवहार :

संपादक, नवभारत मासिक,
द्वारा : प्राज्ञपाठशाळामंडळ, ३१५, गंगापुरी,
वाई - ४१२८०३ (जि. सातारा).
फोन : (०२०) २५६७४०९३.

व्यवस्थापकीय पत्रव्यवहार :

नीता गायकवाड
व्यवस्थापक, नवभारत मासिक
द्वारा : प्राज्ञपाठशाळामंडळ, ३१५, गंगापुरी,
वाई - ४१२८०३ (जि. सातारा)
फोन : (०२१६७) २२०००६.

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाने या नियतकालिकाला अनुदान दिले असले, तरी या नियतकालिकातील लेखांच्या विचारांशी मंडळ व राज्य-शासन सहमत असेलच, असे नाही.

नवभारत

जुलै २०१७

अनुक्रमणिका

१.	डॉ. श्रीधर व्यंकटेश केतकर राजेंद्र डोळके	३
२.	गांधी विचारांची सद्यःकालीन प्रस्तुतता माधव चोले	१२
३.	शेती, शेतकरी आणि शासन - लेखांक - १६ श्री. के. वनपाल	१७
४.	ऑटॉसिटी अॅक्ट : अस्त्र की संरक्षण कवच? विश्वांभर धर्मा गायकवाड	२२
५.	संत साहित्यातील वैचारिकता म. ई. तंगावार	२८
६.	पुस्तक परीक्षण : पाण्याशप्यथ रमेश आगाशे	३४
७.	पुस्तक परीक्षण : ज्ञानेश्वरीचे वाङ्मयीन वैभव मृणालिनी शहा	३७
८.	जुने लेखन	४१

गांधी विचारांची सद्यःकालीन प्रस्तुतता

माधव चोले

महात्मा गांधी हे विचार आणि आचारात सुसंगतपणा असणारे व्यक्तिमत्त्व होते. गांधींनी सांस्कृतिक विभ्रता असणाऱ्या देशाला स्वातंत्र्य मिळवून देवून नवभारताची राष्ट्रवांधणीकरण्याचे मोठ्या प्रमाणात प्रयत्न केले आणि यशस्वीही झाले. गांधींना आपल्या नवभारतात व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास करावयाचा असल्यास व्यक्तींना विवेकबुद्धीची स्वायत्तता असणारा शासनमुक्त समाज, व्यक्ती-व्यक्तीत भेदविरहित सामाजिक, आर्थिक समन्वय, सलोखा असणारा समाज, श्रमाला महत्त्व असणारा आणि भौतिक चैनविलासापासून दूर असणारा समाज साध्य करणे हे गांधीजींचे साध्य तत्त्व होते. त्यासाठी सत्याग्रह, अहिंसात्मक मार्ग, विश्वस्तता, सर्वोदय याचा साधन म्हणून वापर करावा असे गांधींनी सांगितले आणि स्वतः व्यवहारातही आणले. गांधी साध्य-साधन तत्त्वाला महत्त्व देतात ते म्हणतात, भ्रष्ट साधनाची परिणती भ्रष्ट साध्यात होते. साधने विशुद्ध असतील तर साध्याकडे अधिक वेगाने वाटचाल होईल. याचाच अर्थ उत्तम साध्याबरोबर साधने ही विशुद्ध असावी लागतात.

गांधी विचारांची प्रस्तुतता पाहण्यासाठी सध्याच्या प्रश्नांची चर्चा होणे आवश्यक आहे. औद्योगिकीकरणामुळे, शहरीकरणामुळे पर्यावरण धोक्यात येवून त्याचा परिणाम निसर्ग आणि मानवी आरोग्यावर होत आहे. त्यासाठी पर्यावरणपूरक, संवर्धनासाठी गांधी विचारांची आवश्यकता आहे. दुसरा मुद्दा म्हणजे मानव अधिकाधिक सत्ता, संपत्ती, भौतिक भोगविलासी झाल्यामुळे तसेच मनुष्याची वरचेवर विवेकशीलता कमी होत आहे. जात, धर्माची चिकित्साही दुरावली आहे. प्रतिनिधिक लोकशाहीत आलेल्या राजकीय भानाला पक्के अधिष्ठान नसल्याने मानव हा अधिकाधिक जात, जमातवादी होत आहे. त्यामुळे देशांतर्गत आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर दंगली, हिंसा वाढत चाललेल्या

आहेत. त्यामुळे आज गांधींच्या शांततावादी अहिंसेची आवश्यकता आहे. तिसरा मुद्दा म्हणजे राज्यकर्ता वर्ग लोक समुख व गरीब समुख झाला पाहिजे होता. पण तसे न होता राज्यकर्ता वर्ग, उत्पादन केंद्रीत, सत्ताकेंद्रीत, भांडवलशाहीच्या हातातील बाहुले बनला आहे. त्यासाठी मानवकेंद्रीत सत्तेसाठी राजकीय विकेंद्रीकरण होणे आवश्यक आहे. त्याचप्रमाणे राज्य संस्थेच्या अन्यायकारी धोरणाविरुद्ध पूर्ण सत्याग्रही मार्गाने विरोध करण्याची गरज आहे. शिवाय हिंदू-मुस्लीम ऐक्यासाठी, सर्वधर्म समभावासाठी, स्त्रियांचा राजकारणात सहभाग वाढविण्यासाठी गांधी विचारांची आज नितांत गरज आहे. गांधी विचारांने हे प्रश्न कसे हाताळता येतील ते पाहू. उत्पादन पद्धत-छोट्या प्रमाणाचा प्रश्न-भांडवल-शाहीची समीक्षा-पर्यायी आर्थिक नीती :-

गांधींनी भांडवलशाही केंद्रीत अर्थव्यवस्थेला विरोध करून (समीक्षा) खेड्यांची स्वयंपूर्णता, स्वायत्तता व स्वावलंबनावर भर दिला. त्यात शेती लहान प्रमाणात करण्यावर व त्याला पूरक म्हणून ग्रामोद्योगावर भर दिला. आज या विचारांची निकड आहे.

सध्या भांडवली धार्जिणी, सत्ता, संपत्ती, शहरीकेंद्रीत धोरण, प्रतिष्ठान निर्माण झालेली आहेत. उदा., स्मार्ट इंडिया, डिजिटल इंडिया या धोरणामुळे शहरे चकचकीत होतात. लोकांना शहरांचे आकर्षण वाढले आहे. शहरांकडे लोकांचा ओघ वाढला आहे. पण या शहरीकरणामुळे वाढत्या औद्योगिकीकरणामुळे मानव खऱ्या गरजा, खरे सुख, समाधान, शांती यापासून दुरावला आहे. सर्वजण नुसते भांडवली, सत्ता, संपत्ती, भोगविलासी स्पर्धेत धावत आहेत. एकमेकांबद्दल प्रेम, दया राहिलेली नाही. प्रत्येकांच्या ध्येयामागे, कृतिमागे अर्थ-राजकारणच दिसून येते. मात्र याचा अर्थ असा नाही की, सरकारांनी ग्रामीण अर्थव्यवस्थेबद्दल धोरण घेतलीच नाहीत. घेतली पण जेवढी गुंतवणूक करावली पाहिजे ती प्रतिष्ठा, ग्रामीण

गांधी विचारांची सद्यःकालीन प्रस्तुतता

१३

अर्थव्यवस्थेला द्यायला पाहिजे तो मिळाली नाही. त्यामुळे शहरे चकचकीत, खेडी ओस पडल्यासारखी झालेली आहेत. खेडी आणि संबंधित अर्थव्यवस्थेला केंद्रभूत मानून शासनाने धोरणे आणि प्रतिष्ठा मिळवून दिली तर खऱ्या अर्थाने अनेक प्रश्न मिटणार आहेत. पण सरकारचे म्हणणे खेड्यात जास्त गुंतवणूक केली तर, तिजोरीत भर पडणार नाही, परकीय भांडवल आणि उद्योगांमुळे तिजोरीत भर पडते, अनेकांना रोजगार मिळतो हे खरे असले तरी भांडवलधार्जिणी व्यवस्था अनेक पेच निर्माण करते आणि त्यावर सरकारला बराच खर्च करावा लागतो. भांडवली अर्थव्यवस्था मानवात जीवघेणी स्पर्धा निर्माण करते, शहरात परस्पर मत्सर, द्वेष, हिंसा, भांडणे, तंटे निर्माण होतात. त्यातून आत्महत्या, बलात्कार, खुन, दंगली, रक्तपात निर्माण होतो आणि हे प्रमाण वाढतच चालले आहे. मुख्यतः या अर्थव्यवस्थेमुळे समाजातील रचनेत आर्थिक विषमतेची दरी भयावह स्वरूपात वाढत आहे. व्यक्तीचे स्वतंत्र अस्तित्व आणि स्वायत्तता नष्ट होत आहे. शहरीकरण हे अनेक समस्यांचे नेटवर्क बनले आहे. पर्यावरणाचा जीवघेणा प्रश्न निर्माण झालेला आहे. ग्रामीण अर्थव्यवस्था मोडकळीस आलेली आहे.

याचा अर्थ गांधीजींचा यांत्रिकीकरण आणि भांडवलशाहीला विरोध होता असे नाही. या दोन गोष्टींमुळे अनेक प्रश्न निर्माण होऊ शकत होते. म्हणून विज्ञान आणि तंत्रज्ञान मानवतेला पूरक असावे. भांडवलशाहीच्या अतिरेकी स्वरूपाऐवजी, छोटे प्रमाण ठेवावे असे त्यांचे मत होते. त्यामुळे गांधी पर्यायी आर्थिक नीती सांगतांना शेती व ग्रामोद्योगांना प्राधान्य देवून जास्तीत जास्त गुंतवणूक, शेती व संबंधित उद्योगांवर करावी, मोठ्या उद्योगाऐवजी शेतीशी पूरक छोटे उद्योगांवर भर द्यावा, शेतकऱ्यांनी आपला शेती हा मुख्य व्यवसाय करण्याबरोबरच पूरक व्यवसायही करावेत, त्यामुळे अनेक प्रश्न मिटण्यास मदत होईल, अशा सूचना केल्या होत्या. जीवघेणी स्पर्धा असणार नाही. तसेच मोठ-मोठी धरणे न बांधता, छोटी-छोटी धरणे, बंधारे बांधावीत जेणेकरून शेती व्यवसायाला पाण्याचा साठा मुबलक होईल. पण याचा अर्थ सरकार प्रयत्न करीत नाही असा नाही. करते पण फारच तोंडडा आहे. शिवाय उद्योग शहरातच

स्थापन करण्याऐवजी त्याचे विकेंद्रीकरण करावे. जेथे जो कच्चा माल आहे तेथे उद्योग स्थापन करावेत. असे झाले, तर मानव केंद्रीत व्यवस्था, पर्यावरणपूरक व्यवस्था निर्माण होईल.

सत्याग्रही मार्गाने राज्यसंस्थेला विरोध :-

गांधींनी परकीय राजवटीच्या काळात जुलूम आणि अन्यायाविरुद्ध लढण्याचे, अहिंसात्मक साधन म्हणून सत्याग्रहाचा वापर केला. सत्याग्रहाचा अर्थ असा की, "सत्याची प्रस्थापना करण्यासाठी व्यक्तीने, समुहाने केलेली अहिंसात्मक कृती होय." या अर्थाच्या आशयाला धक्का न लावता सध्या उपलब्ध अर्थराजकीय चौकटीतील व्यवहारिक राजकारण कसे घडवता येईल. या प्रश्नांचा विचार सत्याग्रही राजकारणांची प्रस्तुतता शोधतांना करावा लागेल. अहिंसात्मक मार्गानेच सत्याग्रही कृती केली पाहिजे या मार्गानेच आपण अंतिम सत्यापर्यंत जावून पोचतो. गांधींच्या मतानुसार सत्याग्रही व्यक्तींच्या अंगी आत्मसंयमन, ब्रह्मचर्य, शाकाहार, कृत्रिम वनावट सभ्यतेपासून दोन हात दूर, अपरिहार्यता जोपासणे, कर्मयोग आचरणे इत्यादी गुण असावे लागतात. सत्याग्रहाचा वापर वैयक्तिक तसेच सामूहिक पातळीवर करता येतो आणि तसा करावा पण सत्याग्रह हा सामाजिक हितासाठीच करावा. वैयक्तिक लाभासाठी करू नये, अन्याय करण्यासाठी करू नये, संपूर्ण अहिंसेचाच मार्ग अनुसरला पाहिजे. सर्वांनी सामूहिक शिस्तही पाळली पाहिजे. गांधींनी सत्याग्रही मार्गात, आत्मशुद्धी, असहकार करणे, सविनय कायदेभंग करणे, हरताळ, बहिष्कार, हिंजरत, उपोषण इत्यादींचा वापर करावा असे सांगितले.

आपण भांडवलशाही समाजाच्या प्रस्थापित अर्थराजकीय चौकटीत सत्याग्रहांचे राजकारण घडवू पाहत आहोत. या सामाजिक व्यवस्थेत आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, संपत्ती व संधीच्या विषम विभाजनातून निरनिराळे हितसंबंधी गट आकाराला येत असतात. भांडवल समाज विषमतेवर आधारलेला असल्याने समाजातील प्रभुत्वशाली हितसंबंधी गट इतरांचे शोषण करीत असतात. या शोषणातून इतर तळाच्या वर्गातील माणसांचे भौतिक जीवन, अस्तित्व धोक्यात येते या प्रक्रियेत राज्यसंस्था तटस्थ न राहता विशिष्ट हितसंबंधी गटांच्या बाजूने सतत

इस्तथेप करत असते. तिला लाभलेल्या दंडशक्तीच्या आधारे राज्यसंस्था समाजाच्या केंद्रस्थानी असते.

अशा व्यवस्थेत सत्याग्रही व्यक्तीने समूहाने प्रहलशाही चौकटीत राज्यसंस्थेची भूमिका आंळखून शक्तीच्या बाजूने हस्तक्षेप करावा. हे करत असतांना प्रहिसात्मक व नैतिक आधारावर सत्याग्रह करण्यात येऊन अशी आजची गांधींच्या सत्याग्रहाची प्रस्तुतता भांडवली अर्थराजकीय चौकटीत आवश्यक आहे. उदा., नर्मदा न्याय आंदोलन-मेधा पाटकर, अण्णा हजारेचे लोकपालांचे आंदोलन, नेल्सन मंडेलांचे रंगभेदाचे आंदोलन, नरेंद्र दामलेकरांचे आंदोलन, अलोकडचे मुर्खीम आणि मराठा समाजाचे आरक्षणाचे आंदोलन हे याच चौकटीत चालू आहेत.

शांततावाद - अहिंसा :-

सर्वच धर्मांनी अहिंसा एक महत्त्वाचे मूल्य मानले आहे. परंतु, महात्मा गांधींनी या मूल्याला सामाजिक व राजकीय परिमाण दिले. व्यक्तिगत जीवनाप्रमाणेच सामाजिक व राजकीय जीवनात सत्यशोधनाचा, सत्य प्रस्थापित करण्याचा एकमेव मार्ग म्हणून त्यांनी अहिंसेचा पुरस्कार केला. गांधींनी कोणत्याही व्यक्तीस शारीरिक किंवा मानसिक इजा न पोचवणे म्हणजे नकारात्मक अहिंसा तर प्रतिपक्षावर विरोधावर किंवा शत्रूवर प्रेम करणे म्हणजे भावात्मक अहिंसा असे दोन प्रकार सांगितले. त्यांची अहिंसेची व्यापक संकल्पना होती. दुसऱ्याचे बाईट विटने, शत्रूचाच भावना बाळगणे, यामुळे अहिंसेच्या तत्त्वाला बाधा निर्माण होते. असे त्यांचे म्हणणे होते. अहिंसक होण्यासाठी आत्मशक्ती, सत्तेची आकांक्षा नको, अहंकार व आदृत्यहा नको, विनम्रता आणि धारिष्ट्याची आवश्यकता असते.

गांधी अहिंसक मार्गाचा वापर अन्यायी शासनाविरुद्ध, देशांतर्गत दंग्याधोऱ्यांच्या व दंगलीच्या प्रसंगी, परकीय आक्रमणाविरुद्ध आणि स्वतःच्या कुटुंबात, संस्थेत वा संघटनेत करणे शक्य आहे, असे सांगतात. ते त्यांनी प्रत्यक्षात वापरात आणून दाखविले. गांधी हिंसेला नकार, बुद्धला नकार देवून अहिंसात्मक मार्गाने जागतिक शांतता प्रस्थापित करण्याचे सांगतात. गांधींच्या विचारांच्या आधारावर १९६०, १९७० च्या काळात जागतिक

राजकारणात विशेषतः युरोपात आणि इतरत्र देशात अहिंसात्मक मार्गांची शांततामय चळवळ सुरू झालेली दिसते. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर, शास्त्र-अस्त्र स्थां वाढून हिंसात्मकता वाढलेली दिसते. तसेच देशांतर्गत स्तरावर सुद्धा, विशेषतः विकसनशील देशात, नागरी समाजात, जाती, धर्माच्या आधारावरील राजकारणातील दंगली, वंशवादाच्या दंगली, वरचेवर वाढतांना दिसतात. तसेच प्रदेशवाद, फुटीरतावाद, दहशतवाद या प्रकारच्या हिंसात्मक प्रवृत्ती वाढल्याने जीवित हानीत वाढ झालेली दिसते, महानगरांमध्ये अर्थराजकारणामुळे खुन, हिंसाचार होतांना दिसतात. अशा हिंसात्मक धामधुमीत मानवाला शांततामय सुखी जीवन जगता येणार नाही. गांधींच्या विचारानुसार आजच्या परिस्थितीत हिंसाचार रोखायचा असल्यास शांततामय मार्ग, चर्चा, मन परिवर्तन, प्रबोधन करून देशांतर्गत नागरी समाजातील दोष दुर करता येतो. त्यासाठी तशा चळवळी, सरकारची इच्छाशक्ती आवश्यक असते. तसेच आंतरराष्ट्रीय स्तरावर हिंसाचार, युद्ध रोखायची असल्यास पंचशील तत्त्वे याचा वापर करून तसेच नाम (अलिप्ततावादी चळवळी) चा वापर करून हिंसाचार रोखता येतो.

विकेंद्रीकरण, राजकीय-आर्थिक सत्तेचे :-

गांधींच्या आदर्श राज्यांचा मूळ आधार खडे राहिल, प्रत्येक खडे स्वावलंबी, स्वयंपूर्ण व स्वायत्त असेल. या खंड्यात राजकीय-आर्थिक सत्तेचे विकेंद्रीकरण राहिले. उत्पादन केंद्रीत, सत्ताकेंद्रीत, राजकीय व्यवस्थेरेवजी मानवकेंद्रीत सत्तेसाठी-राजकीय सत्तेचे विकेंद्रीकरण आवश्यक आहे. गांधी विचारावर आधारित संविधान अनुच्छेद ४० मध्ये राजकीय सत्तेच्या विकेंद्रीकरणासाठी पंचायत राज व्यवस्थेची तरतूद केलेली असून २ ऑक्टोबर १९५९ मध्ये भारतात पंचायत राजव्यवस्थेची स्थापनाही करण्यात आली. पण पंचायतराजला स्थानिक स्तरावर निर्णय घेण्याचा अधिकार मात्र दिलेला नाही. म्हणूनच आण्णा हजारे हे ग्रामसभा हीच संसद करण्यासाठी आंदोलन करत आहेत. सरकारने गांधी विचारावर आधारित ग्राम स्वराज्यसाठी अनेक कायदे केलेले आहेत.

गांधी राजकीय सत्तेच्या विकेंद्रीकरणाबरोबरच उपयुक्ततावादी आधुनिक अर्थशास्त्राला नकार देवून

गांधी विचारांची सद्यःकालीन प्रस्तुतता

भांडवलशाहीच्या केंद्रीय व्यवस्थेला विरोध करतात. गांधींच्या समाजव्यवस्थेत प्रमुख स्थान शेतोला व शेतोशी पूरक ठरणान्या लघु उद्योग, ग्रामोद्योगला आहे. गांधींच्या मते शंतो ही सहकारी पद्धतीने व लहान प्रमाणात करून शेतोस पूरक ठरणान्या ग्रामोद्योगासारख्या हस्तव्यवसायांना प्राधान्य दिले पाहिजे. त्यामुळे खेडो आपल्या आवश्यक गरजांची पूर्ती करतील. खेड्यातील लोकांना नोकरोसाठी इतरत्र जावे लागणार नाही व बेकारी नष्ट होईल. आज शहरी भोगविलासो जीवनाचा लोकांना कंटाळा आलेला आहे. शहरी जीवनाने अनेक समस्यांना जन्म दिलेला आहे. अशा समस्यांपासून सुखी समृद्धीचे जीवन हे खरे खेड्यातच आहे म्हणून आता परत 'खेड्याकडे चला' असे म्हणावे लागले.

पर्यावरणवाद :-

गांधीजींच्या मते औद्योगिकीकरणामुळे, शहरीकरणामुळे पर्यावरण धोक्यात आले आहे. त्यांचा परिणाम निसर्ग आणि मानवी आरोग्यावर मोठ्या प्रमाणावर झालेला आहे आणि त्यातून अनेक प्रकारांच्या समस्या निर्माण झाल्या आहेत. या औद्योगिकीकरणामुळे, शहरीकरणामुळे अनेक प्रकारचे रोग, सार्वजनिक असुरक्षिततेचा, स्वच्छतेचा प्रश्न, निसर्गातील वृक्षांच्या तोडीमुळे जमिनीची धूप, पावसाचे असमान वाटप झालेले दिसते त्यातून काही ठिकाणी; कोरडा दुष्काळ पडतो. प्राणहानी व वित्तहानी होते. असा परिणाम औद्योगिकीकरणामुळे पर्यावरणावर होतो. त्यासाठी गांधी म्हणतात, पर्यावरणाला पूरक संवर्धन करणारी ग्रामीण अर्थव्यवस्था स्वीकारावी. शेतोवर आधारित छोटे-छोटे लघु उद्योग गावपातळीवर निर्माण करावेत, त्यासाठी प्रोत्साहन देणाऱ्या योजना राबवाव्यात जेणेकरून ग्रामीण अर्थव्यवस्था विकसित होईल. त्यामुळे अनेक प्रश्न सुटतील आर्थिक केंद्रीकरण होणार नाही, शोषण होणार नाही. पर्यावरणाला पूरक जीवन जगता येईल, पर्यावरण पूरक अशी छोटी-छोटी धरणे बांधावेत. त्यामुळे शेतोचा विकासही होईल पर्यावरणाचे संरक्षणही होईल. गांधींच्या या पर्यायी धोरणामुळे पर्यावरण संरक्षण आणि शहरीकरणाचे दोष कमी होतील.

हिंदू-मुस्लीम ऐक्य :-

भारतात स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्यानंतरच्या काळात हिंदू-मुस्लीम जमातवादी राजकारणाची प्रवृत्ती परस्पर-विरोधी वादोस लागलेली दिसते. त्याचा विपरीत परिणाम भारताच्या राष्ट्र बांधणीवर झालेला दिसतो. परस्पर विरोधी जमातवादी राजकारण वादोस लागण्याचे कारण दोन्ही धर्मांच्या लोकांत असलेली धर्मांधता आणि मुलतत्त्ववादी प्रवृत्ती होय. गांधींनी जमातवादी राजकारण नष्ट करण्यासाठी सर्वधर्म समभावाच्या विचारांची मांडणी केली. गांधींच्या या विचारांचो आज निकड आहे. गांधींच्या मते दोन्ही धर्मातील जमातवादी प्रवृत्ती कमी करण्यासाठी सांस्कृतिक आदान-प्रदान करणे आणि एकमेकांची मने जिकणे आवश्यक आहे. तरच ही प्रवृत्ती कमी होत जाईल. दुसरे म्हणजे गांधी आपल्या सर्वधर्म समभावात धर्मांतर्गत टीकेला वाव देतात. त्यांच्या मते दोन्ही धर्मातील अंतर्गत अन्याय, जुलमी, रूढी, परंपराविरुद्ध असून ते वाईट गोष्टींसाठी दोन्ही धर्मांवर टीका करून दोन्ही धर्मांत ऐक्य निर्माण करतात. आज या विचारानुसार दोन्ही धर्मातील कट्टरतावादी तत्त्वे, मुलतत्त्ववादी तत्त्वे नष्ट करावीत.

गांधी विचारानुसार भारतीय पुरुषप्रधान व्यवस्थेत स्त्री आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक अधिकारहीन आहे. या तिच्या परावलंबामुळे ती सामाजिक व राजकीय जीवन जगण्यास असमर्थ ठरली आहे. आज स्त्रियांना विविध शैक्षणिक, प्रशासकीय, राजकीय सुविधा (राखीव जागा) दिल्या असल्या, तरी ती स्वायत्तपणे, स्वतःच राजकीय हक्क भोगू शकत नाही. गांधी स्त्रियांना स्वयंपूर्ण व ताकतवर बनविण्यासाठी तिला आर्थिकदृष्ट्या सबल बनविण्यासाठी तिला भालमत्ता हक्कात हिस्सेदार बनवावे, जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात पुरुषांबरोबरची स्थाने द्यावीत असे सुचवितात. ती आर्थिक बाबतीत सबल झाली की, राजकीयदृष्ट्याही सबल होईल.

संदर्भ सूची :-

- 1) राजेंद्र खोरा, सुहास पळशीकर, राज्यशास्त्र कोश.
- 2) स. मा. गर्गे, समाजविज्ञान कोश.
- 3) Mahatma Gandhi and Gandhism, World focus-August-2011.

नवभारत। जुलै २०१०

१६

4) Prof. Ashok Bhattacharya, August-2011, Gandhi's Concept of Religion and Contemporary Scenario, World Focus, Page No. 463 to 468.

5) Dr. Sailaja Gallapalli, August-2011, Experiments with Gandhism : Contemporary

perspectives, World Focus, Page No. 490, 91, 92.

6) Dr. Arunoday Bajpai, August - 2011, Global Challenges, Global Gandhi and Global India, World Focus, Page No. 500, 501, 502, 503.

Dr. Anil Chidrawar
IC Principal
A.V. Education Society's
Degloor College, Degloor Dist. Nanded